

приноси

Звонимир Косић

БЕСЕДА О СВЕТОМ САВИ

1.

Сматра се да је било најмање три христијанизације Срба, почевши од њиховог доласка на Балкан. У међувремену, Срби би се враћали старој паганској вери.) Прву су вршили мисионари за време владавине византијског цара Ираклија (у VII веку). Друга је била за време цара Василија Првог Македонца (у IX столећу, а за владавине српског кнеза Петра Гојниковића). Солунска браћа, Ђирило и Методије, донели су хришћанство, и писменост, целом словенском роду. Радећи при том, по налогу византијског цара Михаила Трећег, и ширећи, дакле, источну, византијску културу у још увек јединственом хришћанском свету, неминовно су дошли у сукоб са римокатоличком црквом, оријентисаном прозелитистички и пре велике шизме у XI столећу, која ће заувек разделити католике од православних. Ваља уочити: Ђирило је умро у Риму и тамо је сахрањен. Методије је умро у Моравској и сахрањен је у Цариграду. Ова два места, на којима почивају они који су Словене упознали са хришћанством, као да представљају симбол будућег расцепа. Словенски свет остаће дакле још од IX века, до данашњег дана, трагично подељен на оне народе чији је духовни центар Рим, и оне народе чије је духовно средиште било Цариград.

Сви европски народи, међутим, имају личности, првосвештенике или светитеље, који су, уводећи властита племена у хришћанску заједницу, увели те народе у посвећени простор цивилизованог света. Грцима је хришћанство донео Свети Павле, Ирцима – Свети Патрик, Немцима – Свети Бонифације. Бискуп, будући Свети Хенри, християнизовао је Финску, итд.

Увођење Срба у заједницу цивилизованих народа, трећа християнизација српског народа, дело је светитеља Саве. Најмлађи син великог жупана Рашке, Стефана Немање, рођен 1175. у Расу, добио је име Растко. У његовом имену ми данас чујемо име главнога града мале рашке државе: Рас, али и речи: раст, храст, израстање, рашћење. Све те појмове први хагиографи Светога Саве везаће за српскога принца: то име ће и симболично означавати израстање српске духовности.

У мало којој хагиографији можемо наћи место да је неки принц, дакле, будући владар или савладар једне државе, напустио земаљски свет, у коме је могао да има све благодети које једно људско биће у свом кратком земаљском веку може да пожели, да би се од малена посветио књизи, монаштву, другом и другачијем, духовном свету. У овоме, нашем светитељу Светоме Сави наликује једино оснивач велике религије Истока: Сидарта Буда. И Буда је био син једног од најугледнијих старих индијских племића. И, такође, бескрајно жељан истинског духовног живота.

Свети Патрик је до своје шеснаесте године био паганин. Осетивши снажно присуство Бога, када је као роб боравио у Ирској, Патрик се окреће хришћанству. На Светог Саву у младићким годинама нарочито утиче безимени руски монах који борави на двору у Расу. С њим српски принц одлази на Свету Гору. После шестогодишњег робовања у Ирској Патрик бежи и долази у Галију, где дванаест година студира у манастиру Сен Жермен, потом се враћа у Ирску и проповеда Христову науку до смрти: он утемељује тада независну ирску цркву која је познавала само Исуса Христа као духовно средиште, али не и Рим, што ће се десити тек вековима касније, после саксонске инвазије, као што и Свети Сава одељује српску цркву од директне потчињености Царигарској васељенској патријаршији. И Свети Патрик се као и Стефан Немања са богумилима, руски краљ Владимир или фински бискуп Хенри са паганима, сукобљује са друидима: народно предање каже да је Свети Патрик могао да ускрсава мртве, као што је и Светог Саву наше народно предање повезало са наднаравним моћима. И Свети Сава и Свети Патрик подижу болнице, школе и манастире односно самостане. У борби са паганима европски светитељи углавном побеђују: свети Хенри ће, међутим, у тој борби погинути. У историји християнизације европских народа, и животописима оних који су донели хришћанство, постоје, дакле, општа места која се понављају.

2.

Подигавши са оцем манастир Хиландар, Свети Сава је створио једну од најзначајниих институција српског народа, и оквире за живот и рад монашке заједнице која непрекинуто већ више од осам стотина година постоји и дела, на исти начин као и у време својих оснивача. Треба истаћи да је удео Савин у васпостављању Хиландара, већи од очевог. Сава бележи да је у време смрти Стефана Немање, потоњег Светог Симеона, у Хиландару било само 14 монаха са игуманом, Методијем, и да га је било страх да неће поново запустети. Али захваљујући молитвама Светог Симеона, и љубави Богородице, тај храм *од незнајног и малог узнесе се у велелепну појаву*, а мало потом већ је имао 90 монаха.

Стефан Немања је створио снажну средњовековну српску државу која је извојевала независност и објавила се на светској позорници. Сан о замењивању трошног и болесног Византијског царства српским царством у току двестагодишњег постојања немањичке државе у личности и делу цара Душана – у шестој генерацији Немањича – приближио се био свом остварењу. До коначног успеха није дошло. Срби су освојили девет десетина византијског царства али никада Солун и Цариград. Цариград се није могао освојити само с копна: била је неопходна флота од најмање сто галера, ратних лађа: цар Душан је управо почео да купује галере у Венецији у годинама пред смрт. Последњу деценију живота – а умро је 1355. године – посветио је тој жељи: освајању Цариграда. Потоња историја је позната. И док је српска средњовековна држава доживљавала периоде необичне моћи и успона, али и застоја и назадовања, да би средином XV столећа коначно сишла с историјске сцене, српско духовно биће, јединствена духовна заједница, како јој је темеље означио и одредио Свети Сава, наставила је да постоји, вековима излагана искушењима, од пуког опстајања српског народа у условима исламократије, или геноцида у Првом и Другом светском рату, непромењена и у своје средишту моћна и чврста, до дана данашњег.

Свети Сава је 1219. године изборио за српску цркву аутокефалност. Он се определио за источно хришћанство и културну баштину византијског цивилизацијског круга, чије је вредности ваљано упознао у раној младости и чији је поштовалац остао до краја живота. Он се за то определио у тренутку када је Византијско царство у политичком и државном смислу скоро мртво. У Цариграду владају Латини, римокатолици. Свети Сава дакле бира тежи и захтевнији пут, он бира *уска вратица*. Тих година долази до нечувеног разарања Свете Горе. За време латинске власти убијено је много монаха. Неки су живи спаљени у својим келијама, и пирговима, неки обешени. Латини су монахе дово-

дили на барке, потом те барке изводили на море и потапали. Свети Сава, међутим, не види у Латинима победнике, нити духовну снагу за углед свом малом народу. Он одлази у Никеју и од номиналног византијског цара, Теодора Првог Ласкариса, и цариградског патријарха протераног из Цариграда, Манојла, тражи самосталност српске цркве. Пошто бива свечано проглашен архиепископом – Српска црква добија аутономију. Она постаје уистину српска народна црква, независна и од Истока и од Запада, штитећи отада у свим потоњим временима, до данас, интересе и биће властитог народа.

Сама структура Српске православне цркве остала је иста. Од две епископије колико их је укупно било пре Светога Саве, и десет колико их је он организовао, у време обнављања Пећке патријаршије, српска је црква имала укупно четрдесет епархија, осам митрополија и тридесет две епископије, од Скопља и Самокова на југу, до Будима на северу, од манастира Риле на истоку до Гомирја на западу.

3.

Знамо да је Свети Сава први српски књижевник, дипломата, први архиепископ српске цркве, њен утемељивач и организатор, законодавац, први српски ходочасник и путник. Али које су живе вредности дела Светога Саве, оне које налазе своје место у осећањима и мислима нас обичних, малих људи, а да не говоримо о теологији, историји или организацији цркве?

Знамо повест обнављања односно успостављања манастира Хиландар. Хрисовуља коју је издао цар Алексије Трећи Комнен вели да Хиландар даје *на вечна времена Србима*: да је *самосїалан, својевластїан и самоуїраван*. У новој повељи цар даје Хиландару и један метох (Зиг-Иваницу), као и дозволу да се купи једна лађа запремине од 1000 амфора, која би радила само за манастир, доносила му приходе и била ослобођена свих пореза. Са тим приходима Хиландар би био раван осталима, сличним манастирима светогорским. *Кад њак ња лађа или временом истїруне или кад год ѡреїрїи бродолом*, – вели цар у хрисовуљи – *биће слободно ѡменуїом Хиландару саградиїи другѹ, ња ѡо чиниїи неїресїано, догод Сунце обасјава ово свеїско саздање*. Давно су сатрунуле лађе које су дароване Хиландару, али ни византијски цареви, нити потом турски султани, нити новогрчке власти нису погазили завет оних који су у време Светога Саве владали просторима Халкидика.

Нећемо, дакле, говорити о историјском, књижевно-историјском, архитектонском, ликовно-естетском, хагиографском аспекту Хиландара као значајне српске религиозно-културне институције, о њего-

вом значају кроз векове и личностима које су управо из овог духовног средишта дошле у Србију, као првосвештеници или књижевници, нити о делима насталим тамо или под хиландарским духовним окриљем. Говорићемо о једном једином тренутку у оквиру православне светосавске службе.

Постоји, наиме, у светој служби, у дубокој светогорској ноћи, један тренутак, кратка пауза, када се не чују гласови монаха који певају или читају, када се нити поје нити чита, нити шапућу молитвене речи. Та пауза долази у шестом или трећем часу, и после ње иду речи: *Приидиѿе, ѿклониѿе се цару нашему*. Тада се на проскомидији узимају мрве: колико мрва, толико људи.

Тренуци те паузе спадају, за нас, у најузбудљивије догађаје у вишесатној јутарњој служби, ортросу. Сви гласови су замукли. Напољу је ноћ, изнад кубета католикона кроз прозоре са стране, посетилац види звезде. На полијелејима и пред иконама, горе свеће и кандила. Мали, зелени и жути пламичци.

Чудна, дубока, необично напета тишина.

После много година како долазимо на Свету Гору, схватамо више срцем него умом: монашки живот је *imitatio Christi*, опонашање Христовог живота. Монах се одрекао земаљског света и његових благодети: он прихвата наше грехе и моли се за нас. Под црквеним сводовима људи постају браћа, и осећају уистину братственост. И то братство није само братство, овде и сада, живих посетилаца службе и манастира. Када на литургији монах изговори имена наших светаца, Светог Симеона и Светог Саве, кнеза Лазара и Светог Арсенија – посетилац схвата и доживљава братство у времену. И време га више не притиска као неумитна гробљанска плоча на плећима уклетог Сизифа. Постају му блиски људи којима је у том тренутку окружен, он чује имена својих светаца и краљева: он постаје свестан свога порекла и рода, и себе схвата као јединку у низу, између знаних предака и незнаних потомака, који ће такође доћи и једнога дана можда стајати у истој цркви. Да је моје, и твоје, и његово неизговорено име, на крају тог низа у литургији. Свештеник који изговара речи молитве, такође, моли на крају за све хришћане и нехришћане, за васцели људски род.

4.

Говоримо, дакле, о вредностима импликованим у делу Светога Саве: говорили смо о братствености коју доноси православна светосавска служба.

Хришћанство говори о греху гордости. Много смо гордых и важних људи видели на светској сцени, а и међу нама, данас и овде, који

су са свом својом гордошћу отишли у прах непостојања и проклетства, у прашину заборављања. А како Сава себе види и како се потписује у седам својих књижевно-религиозних састава, колико је укупно од њега остало сачувано? *Од свих њоследњи и ѓреинији: Свагда слаб и њром за њодвизавање духовно: Ја ѓреини и лени и њоследњи од свију, монах Сава: Ја – недосѡјни, ја – увек њром за њодвизавање, ја – мноѡѡреини, ја ѓреини и худи и лени монах Сава.* Овакво потписивање спада у средњовековни манир познат под термином смиреномудрије, или смирености, односно Хумилитас, како се назива у католичкој варијанти. Греху гордости у светским пословима, у политичком, јавном и приватном животу, Свети Сава стално супротставља хришћанске врлине смерности и скромности, понизности и трпељивости. И тако се потписује човек који је учинио много и премного за свог живота, и који сасвим сигурно није ни недостојан, ни духовно тром, нити је људско биће са стварним, озбиљним пороцима и греховима. Али он од себе, као сваки светац, тражи више и највише.

Знамо како изгледа српска историја средњег века. Брат ратује против брата, син устаје на оца, отац ратује против сина. Спремају се на рат Немањини синови Вукан и Стефан. Против свог оца, краља Уроша, ратује потоњи краљ Милутин. На свог оца, краља Милутина, поћи ће, с војском, његов син, потоњи краљ Стефан Дечански, и биће због тога ослепљен. На свог оца Стефана, повешће војску млади краљ, потоњи цар Душан. Ратују између себе, браћа, краљеви Милутин и Драгутин. Ратоваће између себе, браћа, владари Стефан и Вук Лазаревић. И то је опште место европске средњовековне историје. Унутардинастичке и међудинастичке борбе су присутне, уосталом, у свима временима и на свима просторима ове мале планете. Нама блиска историја фратрицида у двадесетом веку, рата између Срба на једној и Срба на другој страни, између исламизованих Срба и покатоличених Срба на једној, и оних који су остали у вери предака на другој страни, чини се да је само одјек нечега што је архетипски присутно на овом простору.

Како се, међутим, Свети Сава односи према браћи, како према оцу?

У време раздора и сукоба међу браћом која су као и он, владарски синови, али који су за разлику од њега спремни да војскама крену један на другога, он нуди разумевање, прихватање другог, толеранцију. Не снага оружја већ снага убеђивања, не покоривање другог, већ прихватање, помирење и разумевање другог. Та помирљивост, спремност на помирење, спремност да се до крајње исцрпљености преговара, а не потчињава, чини нам се данас врлином потребнијом од других врлина. У чудно време у које живимо, и које називамо транзицијом, где су се многи наши сународници изгубили у присвајању туђе имовине, где свако ратује, додуше највише речима, против другог, човек

против човека, члан породице против другог члана породице у многим нашим породицама, Свети Сава као да нас подсећа на помирљивост и помирење, прихватање и опраштање. А да би се човек помирио са другим – мора пре свега да се помири са собом, да позна и прихвати Бога у себи. Обезбожење је у директној вези са моралним расулом, са пометњом у себи. Рат против другог, мржња на другог је неретко природна последица унутарњег раздора у себи.

А странице исписане о оцу у *Житију Светио̄ Симеона Немање* спадају у најлепше и најузбудљивије странице старе српске књижевности.

На самрти, стари Немања каже свом сину: *Чедо моје сла̄ико и ӯихо с̄иарос̄ӣи моје... Очи твоје нека право гледају и веће твоје да мигом указују на оно што је праведно... Право ходи ногама својим и исправљај њихове своје. ... Не мешај се са безумнима. Тражи премудрости, да поживиш.*

Отац, на самрти, изриче последње поуке које још може да да свом сину.

А син се погружава, у речима смиреномудрија.

Многих и великих дарова наслади се од тебе, блажени господине мој, Симеоне! Заборавих све, ја јадни и неблагодетӣни, помешах се са несмисленом с̄иоком и ӯдобих се њима, бивајући убог добрим делима а бога̄ӣи с̄ирас̄ӣима, лишен слободе у Бога, осуђен од Бога, оилакан од Бога, на смех бивајући бесима, обличаван од своје савести, злим делима својим посрамљен. И пре смртӣи мрт̄ав сам, и пре суда сам себе осуђујем, пре бесконачне муке сам себе мучим очајањем. ...

Свети Сава верује да ће му молитве његовог оца донети, како каже, олакшање на дан Страшног суда и у време другог доласка Христовог. Његов отац га, дакле, као дете за живота штити и после смрти. Данас знамо да је у животу јединке најважнији психолошки однос – управо однос према оцу. Отац је метафизичка осовина, оријентир, стуб, морално средиште – ка коме се окрећемо васцелог живота, без обзира на то да ли је наш отац физички жив или није. Љубав према оцу, како је исказује Свети Сава, према оцу који је светац, спада у дирљиво, исконски доживљено, архетипско осећање.

6.

Говорили смо о братствености, о смерности и о смиреномудрију, о помирљивости. На једном месту у *Хиландарском житију*, Свети Сава овако дефинише хришћанске и монашке врлине: *Јер зајовес̄ӣи његове (монашке, З. К.) нису њешике, јер сваки који се рађа од Бога побеђује цео свет̄и и ово је победа која побеђује цео свет̄и: вера, нада, кротос̄ӣи, њриљење, њос̄ӣи, мољење њоило са сузама, а највише међу сви-*

ма овим анђелска лејоџа, смерноумно послушање и Љубав, ради које сиђе к нама Син Божји, а ка овоме догајући и незлобивостџи. Први део овог исказа цитат је из Јеванђеља по Матеју (4, 18–21: 5, 1–4)/ Свети Сава говори о универзалним хришћанским вредностима. Али у његовом делу и животу такође проналазимо, сходно елементима о којима смо раније говорили, и самосвојност. Нема доказа да у својим списима Свети Сава велича српски народ: он га не велича: то би, уосталом, према канонима цркве, била филетичка јерес – издвојити један народ или једно племе у оквиру васцелог човечанства. Али самосвојност дела оснивача српске цркве огледа се у преплету оних нити које повезују чињенице живота и одлуке које доноси, путовања на која полази и упутства која даје монасима. Самосвојност када говоримо о Светом Сави је нешто што се као основна линија протеже од његове одлуке да оде у манастир, да вазда иде – *тјескобним џуџем и уђе кроз уска вратиџа*. Увек постоји избор: монаштво или световни живот, приклањање јачем (Латинско царство у Цариграду), или слабијем (Никеја, скоро развлашћени василеус и прогнани васељенски патријарх), приклањање војнички јачем у сукобу два његова брата. Али у избору који је увек тежи и који га чини самосвојним, Светог Саву води божја рука, или речено савременим психоаналитичким речником – Сопство, свест о властитом позвању и мисији која треба да се изврши, мисији коју представља његов живот сам. Ослобођење од страсти, избор увек оног другог, тежег и тескобног пута, самосвојност, строгост према себи, а благост према другима, – представљају Светог Саву као човека који је успео да у себи оваплоти хришћанске врлине. Стога га видимо као несумњиво христолику фигуру.

7.

У вековима турског господства на Балкану – а боље је узети термин исламократије зато што су повлашћени слој међу поданицима османског султана чинили *сви* муслимани, дакле, не етнички Турци, него и Копти, Јермени, Срби, Грци који су прихватили ислам – у тим вековима, дакле, долази до неминовне пауперизације и паганизације српског народа. Рђави услови живота, заостале и изоловане, махом мале, сеоске патријархалне заједнице, оживеле су, испод танког слоја хришћанства, паганску митологију и старе словенске богове претворене у хришћанске свеце. Свети Сава, међутим, остаје омиљена личност у народном предању. Али то није личност савршеног хришћанина и утемељивача српске цркве, какву познајемо, већ паганског бога правде, који чини чуда, лекара који лечи неизлечиве, који разговара са животињама, просветитеља који народу даје цивилизацијске вредно-

сти, онога побеђује непобедиве противнике. Он је омиљена и веома популарна фигура. Око ње се као око жиже, окупио српски народ. Одлука да се његове мошти спале на Врачару 1594. године усмерена је против тог осиромашеног народа који тврдоглаво одбија да се покори и да одустане од својих вредности И себе самог. Спаљивање Савиних моштију, међутим, само је утврдило митску славу и поштовање овог свеца у народу.

И данас у светосављу постоји једна популарна, народна димензија: он је наш у толикој мери да се чини да је заборављено шта уистину за нас његово дело и његов живот значе. А живот Светог Саве је – видели смо – христолик.

Светосавље је самосвојно, благодарно и благородно, достојно – аксион ести! – и достојанствено. Оно ничије туђе вредности не напада и не оспорава, никоме не прети: ничему не упућује речи мржње и непријатељства. Оно је пут побожности, моралног и духовног самоусавршавања, саосећања и уздицања. И својим животом и својим делом Свети Сава, окренут Богу и духовном свету, говори о ништавности материјалног света, и – индиректно – лажи у које нас тај свет, са својим законима, увлачи. Окретање само материјалним вредностима је уистину робовање. Свети Сава упућује на пут унутарње духовне слободе и духовног подвига.

За град Краљево, 27. 1. 2006.